

Tudomány és politika Erdei Ferenc munkásságában

„Gyökeres ember vagyok, paraszt vagyok. Kívánom a közösség éltető melegségét és ridegen nem jó élni.” Ezt jegyezte fel Erdei Ferenc 1935. november 16-án, néhány nyugati országban tett útja kezdetén, de még Budapesten. A hideg szél fútta pesti utcákon akkor még a makói „Hagymás Napok” élményeire gondolt, a hagymás közösség éltető melegére, egy héttel később, Münchenben írt naplőbejegyzésének tanúsága szerint azonban ennek a „gyökeres embernek” gyökerei már messze túlfutottak Makón, a hagymásokon: „Gyakorta nem is tudja az ember, hogy mivé lesznek dolgai, melyekben forgolódik. Én is nagy lével-kövel kiigyekeztem — írja —, gondolván, hogy majd miként ragad el a külső ország és hagyhatom magabajára a mienket. Itt létem 4. napján világosodott ki, hogy most látom csak a hazai állapotokat és most érzem saját helyem és most igazodnak az utaim. Oly tisztán áll most már előttem, hogy a hagymás közösség csak az alapréteg mely táplál, mellette ott a gazdák és zsellérek, velük is meg kell találnom az összeköttetést... Szóval a hazai dolgok tisztulnak a tőlük való elvonatkozásban.”

Erdei Ferenc nem az első a magyar írók és gondolkodók sorában, akik a hazától földrajzilag távolodva még világosabban látják társadalmunk problémáit, éppen a Nyugaton kapott élmények fényében tudatosodnak bennük a hazai élmények, az ottthon szerzett ismeretanyag, amelyek így együttesen nem egyszer szinte villanásszerű felfedezésekre vezettek. „A paraszt nem csak osztály, hanem egy külön ország” — írta egyik levelében — beszámolva, éspedig ihletett irodalmi nyelven beszámolva, Genfben kapott villanásszerű felismeréséről, amely felismerést azután a felszabadítás, a lázadás kívánsága és szükségességének meglátása követte. S nem is az első a társadalomkutatók sorában, akik saját személyes élményeik indíttatásával fordultak a társadalmi problémák felé, akiknek „megismerési” folyamatát az élmény és a szerzett ismeret váltakozó hatása vitte előre. Végül nem az első azon politikusok sorában, akiknek gyakorlati-politikai tevékenysége mély társadalmi kérdések felfedezésére vezetett, és akiknek tudományos munkálkodása viszont előmozdította e kérdések politikai megoldását. A sajátos tehetségekben gazdag magyar történelemben sem fordult elő azonban sűrűn e három elem — a tudósi, írói és politikusi — olyan együttese, amely Erdei Ferenc alakjában jelent meg. Testvéröccse írta erről az „irodalmi” műveit (időjelbe kellett tenni ezt a jelzöt, hiszen ezekben is ott található a másik két elem) tartalmazó „Művekkel élő társadalom” utószavában: „... Erdei Ferenc írói formálókodvének forrását ugyanott találjuk, ahonnan tudósi kutatószenvédelye és politikusi cselekvőkészsége is folytonosan táplálkozott. A családi eredet révén meghatározott nagy társadalmi valóságélmény ez a közös forrás, amely magyarázatot kínál arra is, hogy e sajátos és erős dinamikájú egyéniségben mihez igazodva rendeződött harmóniába a háromféle alkotói minőség.”¹ Ahogyan azonban az élmények túlvittek az első, a szűkebb közösségen, ahogyan az ismeretek tágultak, halmozódtak és tették lehetővé új élmények tudatos átélését, úgy jutott el Erdei Ferenc is „A makói parasztság társadalomrajza” című első, igazán jelentős írásától a Parasztokig, a településszociológiai művekig, a Magyar paraszttársadalomig, és már a felszabadulás előtti években „A magyar társadalom a két világháború között” című, annak idején kéziratban maradt, s csak halála után publikált elemzésig. S ezekkel az írásokkal együtt a politikus Erdei Ferenc is túlnőtte a makói hagymás szövetkezetet, politikusi alkatában is felkészülten, „országos méretű” tapasztalatokkal vállalkozhatott a felszabadulási évek politikusi szerepeire.

Erdei Ferencnek a magyar társadalomról — a paraszti társadalomról és a társadalom egészéről — írott műveit, tanulmányait, cikkeit és előadásvázlatait kötetté rendezve, és e kötet utószavát írva² különösen világossá vált életművének rendkívüli összetettsége. Ez az összetettség, amely egyébként ismert Erdei Ferenc életművének akárcsak felületes szemlélője, méginkább végiggondolója előtt, Erdei Ferenc vallo-mása szerint is mindig tartalmazta az írói, a tudósi és a politikusi elemet, ha életé- nek különböző szakaszaiban e három elem különböző mértékben vált is hang- súlyossá. A három elem azonban egyúttal három különböző megközelítési módot is jelent, amelyek művekben való „kombinálódása” végül is sajátos írói-tudósi-poli- tikusi képletet alkot.

Ezeknek az elemeknek a „vegyülete” — ahogyan már utaltam rá — a magyar társadalomnak egyébként a sajátos „vegyületek” számára kedvező talaján is ritkán jelentkezett olyan erővel és hatékonysággal, mint Erdei Ferenc munkásságában. Több helyütt szoltam már — ha vázlatosan is — az irodalom jelentőségéről a ma- gyar társadalom megismerésében, arról is, ami ebből a társadalom problémáinak megközelítésére és „kezelésére” következik. Ismertek azok a történeti összefüggések is, amelyek ezt a jelenséget Magyarországon, de szinte az egész kelet-közép-európai régióban létrehozták, és amelyek például nem csupán politikussá, hanem sokszor a politikai cselekvés kialakulatlan vagy korlátozott keretei, lehetőségei következtében sajátos „politikapótlékká” formálták az irodalmat. Ugyanezen összefüggések azonban a történettudomány, az irodalomtudomány sajátos fejlődése mellett egyúttal háttérbe szorították a társadalom történetileg konkrét, egzaktabb megismerésére szolgáló tudományok fejlődését is. Erdei Ferenc társadalmi gondolkodásában az imént emlí- tett három elemnek, illetőleg összefüggésüknek — a megismerés és az alkotás folya- matában végigkísérhető — különleges jelentőségük van. Ennek a különleges jelen- tőségnek talán legfontosabb vonása, hogy a sajátos magyar fejlődésnek a talaján, bizonyos értelemben kötődve is e sajátosságokhoz (talán még némi nosztalgiával is irántuk) eljutott a társadalom problémáinak *történetileg konkrét* elemzéséig. „Ke- mény” társadalomtudományi eredményeket adott, sok esetben szépírói nyelvezettel, sőt szépírói módon megjelenítve, leszámolva azokkal az illúziókkal, amelyek kortár- sai nagy részét például a tradicionális falusi társadalomhoz, vagy a parasztság pol- gárosodásához stb. fűzték. Ily módon képes volt megtalálni nem csupán a társa- dalom átalakításának reális útját, hanem ezen az úton a reális mozgásra, haladásra képes társadalmi erőket is. Erdei Ferenc társadalmi kötelékeiből, abból, amit saját maga úgy fogalmazott meg, hogy a makói kisparasztok gyermekeként a parasztság és a mezőgazdaság „előmozdítását” tartotta élethivatásának, következik azonban, hogy az írói, tudósi, politikusi elem összefüggéséből adódó sajátosságok nála első- sorban a parasztságról való gondolkodásában, a parasztság társadalmi helyzetének feltárásában mutatkoztak meg.

Utaltam már a genfi élményre, érdemes bővebben is visszatérni rá. Montreux- ban testvéréhez, Erdei Sándorhoz 1936. január 10-én írt levelében olvashatjuk a következőket:

„A következő nap Genfben jártam, délelőtt üdültem Rousseau-nak és Calvin- nak, Bézanek a szellemével, a Montblanc havas süvegén tűnődtem és a népek szö- vetségének palotáján ámultam. — S délutánra, mint pusztára beköszöntő vihar szakadt rám Genf utcáin egy rettenetes és eddig soha nem érzett megrázkódtatás. — Nem is tudom, hogy mi volt a konkrét tény — tán egy szép autó, tán Rousseau vagy egy művé finomult nő, teljesen mindegy — de úgy éreztem, hogy egy rettenetes kéz lerántott egy leplet, ami eddig jótékonyan takarta az igazságot. Paraszt vagy! égette a fülem dobhártyájára a szót valami kegyetlen istenség s ez most nem biztonságérzés és legyökeresedés volt: kegyetlen ítélet és elítélés, bélyeg: paraszt vagy s amit szabadságnak és szárnyalásnak hívnak, az tiltva van előtted. Minden: a hegyek szépsége, a mindent ismerés mámorá, a kibodorított haj rejtélye, az illatos olajjal gördített érintkezés, a mezők és az ég szabad szemlélete, egyszóval minden, amit úgy hívnak hogy szabadság, nem a tied. Paraszt vagy, lenyűgözött és kipály-

vázott. Ordítani szerettem volna és ihletett szókkal fordulni parasztokhoz és nem parasztokhoz, hogy lássatok és lázadjatok.” S ugyanebben a levélben Brueghel képeinek hatását „az igazságnak a látása”-ként és „az üdvösségre vezető akarat eligazodása”-ként értékelve a következőket írja:

„Az igazság látása és az akarat eligazodása pedig rövidesen eképen áll: hogy a paraszt nemcsak osztály, hanem egy külön ország, azt itt tudtam meg végérvényesen. — Azt is most tudtam meg, hogy egy nép és osztály, amíg határai közt nyugodtan él, addig nem energia. Amikor bomlóban van s mássá kíván lenni, akkor politikai energia, mely minden követ képes elgördíteni. Az is bizonyos, hogy amikor öntudatos lesz egy alsó réteg s hangoztatni kezdi, hogy mi proletárok, mi parasztok, akkor ez már azt jelenti, hogy nem akar tovább proletár és paraszt maradni. Már a fegyver a szó, ha kimondja, amellyel polgári sorsért verekszik. — Nyugaton ez egyik sem feszülő energia. Itt nincs úgy öntudatos paraszt és proletár. S amit itt közelesen átéltem, abból pedig az a harci kiáltás sarjadt, hogy *nem szabad parasztnak lenni!* Harcolni kell ellene, hangoztatni, hogy azok vagyunk, ha ellenkezőt akarunk elhíttetni is. El kell törülni a föld színéről ezt a minőséget! A másik oldal: ami érték és tartalom a paraszt sorsban van, azt igen: fölhasználni, alkalmazni, élni vele, de nem parasztul, ámbár át kell menteni abból is, ami parasztul való élés, de más levegőt, más világot teremteni!”

Az élményben — amelyet csak úgy értékelhetünk, hogy a polgárosodott nyugati egyik legnyugodtabb és civilizáltabb városában (mint már annyiszor megtörtént a magyar szellemi élet alakjaival) Erdei Ferencben is hirtelen felismeréssé sűrűsödött a társadalomban elfoglalt helyhez tapadt történeti ismeretek és tapasztalatok, személyes átélések és a könyvekből szerzett tudás összessége — szubjektíven, szinte „művészi” érzékletességgel jelent meg a felismerés és ily módon szinte művészi igénnyel megformálva is fejeződött ki az idézett levél soraiban. E személyes élménynek — és irodalmi kifejezésének is — szemmel láthatóan egyik legfontosabb tartalmi eleme az *alávetettség, a társadalomból való kizártság*. A társadalmi alávetettség, mint a parasztságot kialakító tényező azután újra és újra megmutatkozik — most már történeti tanulmányokkal alátámasztva, történeti-szociológiai gondolatmenetben kimunkálva — Erdei Ferenc további külföldi leveleiben és későbbi írásai-
ban is. Ez a felismerés lesz azután a „Parasztok” egyik olyan időtálló megállapítása is, amelyet maga Erdei Ferenc is a legfontosabb tényezőnek tartott a „parasztosodás” társadalmi összefüggései közül, és amelyet a hűbéri-rendi társadalomfejlődésre vezet vissza. E fejlődés alakította ki a parasztság „alsórendiségét”, márpedig Erdei szerint „éppen ez az alsórendi helyzet a legfőbb meghatározója a parasztság értelmének”.

Bizonyos vonatkozásaiban vitatkozhatnék Erdei Ferenc parasztkonceptiójával (e vita lehetséges pontjaira annak idején már rámutattam a „Parasztok” című könyvéhez írt utószóban), s a magyar történeti irodalom, amely például eléggé feltárta már magának a „paraszt” szónak történeti-etimológiai alakulását, természetesen társadalmi összefüggéseivel együttesen, nem is erősítette meg *minden* vonatkozásban ezt a koncepciót. Éppen ez a történettudományi irodalom igazolta azonban Erdei Ferenc megállapításainak legfontosabb elemeit: „Jóllehet a parasztság kapitalizmus-kori fogalmában bennfoglaltatik a mezőgazdasági foglalkozás, a fogalomban mégis több van: az *egész életforma*, ami a parasztok mezőgazdasági termelésében, munkájában és életében sajátosan és egyedülállóan határozódik meg. A parasztságot ugyanis most más gazdasági, társadalmi, életmódbeli és kulturális tartalom együtt határozza meg. Ezek között a meghatározó elemek között éppen úgy helye van — a mezőgazdasági alaphoz társulva — bizonyos társadalmi helyzeteknek, mint a munka sajátos paraszti formáinak, a maga fogyasztására és a piacra való termelés sajátos arányának, a városított lényegesen eltérő falusi életkörülményeknek és a hagyományos paraszti kultúra elemeinek.”³ Jóllehet az idézett Szabó István egy lényeges ponton más következtetésre jut mint Erdei Ferenc, nevezetesen utalva a mai fejlődésre is, a parasztság fogalmát történetileg tágabban értelmezi: „minden jel

arra mutat, hogy a parasztság fogalma korszakunkban és társadalmi rendszerünkben ismét átalakulóban van”,⁴ a megközelítés jellege, és benne a „társadalmi helyezettség” jelentősége ugyanaz. (Ez az idézet egyben arra is mutat, hogy Szabó István a parasztság *átalakulását* nem tartja bomlásnak, válságnak, jöllehet ezt a szemléleti különbséget mégis magyarázza az a mód, ahogyan Erdei Ferenc képe a paraszti társadalomról kialakult, nemkülönben az az idő és társadalom, *amelyben* ennek a képnak a leglényegesebb — helyenkint sajátosan értelmezett — elemei megformálódtak és *amelyből* a parasztsors elleni lázadásként a kivezető utat kereste.)

A mottó, amely nyugatról írott leveleiben és a Parasztkban már megjelent, „A magyar paraszttársadalom” című könyvében pedig már a társadalomban működő valóságos tényezők alapos történeti-szociológiai elemzése folytán letisztult felfogásként szilárdult meg, hogy ugyanis „parasztnak lenni többé nem lehet”, már nem csupán szakítást fejezett ki a romantikus, idillizáló parasztszemlélettel, hanem megjelölte a fejlődés útját és — ami Erdei Ferenc számára mindig fontos volt — a politikai cselekvés útját is.

Nincs itt hely annak elemzésére, hogy miért, milyen társadalmi összetevők hatására tűnt sok, a társadalmi haladás mellett álló értelmiségi számára a paraszti társadalom, a falusi élet a társadalom átalakítására alkalmas mintának és a parasztság a társadalom átalakítására alkalmas erőnek. Bizonyos, hogy Erdei Ferenc, amidőn leírta ismert mondatát: „parasztnak lenni többé nem lehet”, és amidőn azzal fejezte be első, igazán szociológiai könyvét: „a világot tagadtam, amely úr és paraszt, s embernek törekedtem, aki túl van ezeken” (Parasztk) — kortársai és küzdőtársai közül kiemelkedve látta meg a további utat is. A korabeli marxista kritika is felismerte munkásságának ezt a nagy jelentőségű magvát, és meglátta benne nem csak a valóság feltáróját, hanem — akkor még „csak” — a szövetségest is a valóság átalakításában.

A parasztság és falu idealizálásával való leszámolás egyébként Erdei szociológiai szemléletének egyik lényeges eleme is. Tulajdonképpen ez tette lehetővé, hogy valóban szociológiai kutatásokat végezzon, hogy a korabeli szociográfián túljutva, máig is érvényes szociológiai megállapításokhoz jusson. Ő maga — nagyon szerényen — talán nem is ismerte fel egy időben saját szerepének és alakjának igazi jelentőségét. 1941-ben a Kelet Népében a falukutató mozgalmat értékelve ezt írta: „Ha lett volna köztünk olyan módszerrel látó és olyan rendszerben gondolkodó elme, aki egységben és értéssel tudta volna mindazt felfogni, amit fölfedeztünk, akkor egy nagyszerű társadalmi szemlélet, mondjuk szociológiai irány született volna meg, ami hosszú időkre megkönnyítette volna társadalmunk ismeretét, és elősegítette volna a kívánatos politikai eszme és mozgalom megszületését. Ilyen sem volt. Társadalomvizsgálatunk nem tudott az irodalmi érvényességnél mélyebbre ereszkedni.” Erdei Ferenc talán még 1941-ben nem, de később, nem utolsósorban saját szociológiai kutatómunkája eredményeképpen, megtalálta azt az eszmét és mozgalmat, amely a társadalom megismerésében és átalakításában „hosszú időre” jelentőssé vált: a marxizmus társadalomelméletét és a munkásmozgalmat.

Kutatásainak eredményei logikusan vezettek oda, hogy a paraszti világ átalakítása csak az egész társadalom átalakításával együtt történhet, hogy a falu és a város viszonyának problémája csak a társadalom egészének rendezésével oldható meg. Azt is látta — már 1943-ban, bizonyíték erre a balatonszárszói konferencián megtartott előadása —, hogy a társadalom átalakításának vezetésére a munkásság, a munkásmozgalom hivatott (de korábban is világhosszúvá vált már, hogy nem osztotta társai többségének szkepszisét a munkássággal szemben, hamar túljutott rajta, vagy talán sohasem fogadta el a munkásság történeti szerepéből való, 1919-et követő „kiábrándulást”). „Az összeomlás után jelentkezett a parasztság vezetőszerepének a gondolata. Amikor a magyar polgárság és a magyar munkásság szerencsétlen szereplése után a középosztály legyengült, úri vezetőrétegük pedig megtorpant, széles körben jelentkezett a parasztság nemzeti vezetőszerepének az eszméje... Kiderült

azonban, hogy mégsem lehetséges, és azóta sokkal inkább mint romantikus program szerepel ez az eszme, mint reális politikai törekvés... Akik még ma is ezt az eszmét képviselik, azok már nem nemzeti tényezők, hanem olyan paraszteredetű írók és politizálók, akik a kor népi eszméjét úgy értelmezik, hogy a parasztságnak, mint a legtisztább népiségű rétegnek, kell megteremtienie a népi-nemzeti társadalmat." Ezt írja Erdei Ferenc „A magyar paraszttársadalom” befejezéseként. És szárszói beszédeben, még nyíltabban: „E szükséges és kikerülhetetlen átmeneti alakuláson túl a kifejlődés útja nyilvánvalóan tovább mutat. A külső határokat, amelyek befolyásolhatják a magyar alakulást számításon kívül hagyva, vitathatatlanul elsősorban a munkásság, másodsorban a parasztság képviseli azt a társadalmi erőt, amelyik a további alakulást meg fogja határozni. Ebben a fejlődésben kétségtelenül a *munkásság képviseli a nagyobb erőt*. Ennek a rétegnek van olyan szervezete, programja és politikai iskolája, amely társadalmunk gyökeres átalakítását sikerrel megkísérelheti. Ezen az úton a munkásság önkéntelenül is, de politikai céltudatossággal is *keresi a parasztsággal és az értelmiség szabadabb elemeivel való szövetekezést*, mert ezek a rétegek mind az alakulás kiharcolásának, mind pedig az új társadalmi szervezet felépítésének elengedhetetlen és nélkülözhetetlen elemei. Hogy ténylegesen milyen kifejtés jöhet, az természetesen külső politikai alakulásoktól is függ. Van azonban a belső viszonyokban is egy komoly tényezője, az nevezetesen, hogy az átalakulás szakában a parasztság és az értelmiség milyen erővé és tényezővé fejlődik a munkásság mellett. Hogy lesz-e ilyen társadalomépítés, az azon múlik, hogy a parasztság milyen erővel tud benne részt venni. Hogy pedig tartós és fejlődőképes társadalom épül-e, az elsősorban azon múlik, hogy a parasztság mennyi történeti tőkét visz bele. Az értelmiség szerepe azonban mindenesetre csak a munkás és paraszt dolgozó rétegek sorsával összekapcsolva alakulhat ki. Tehát a mai külön úri középosztály értelmisége helyett — a *nép értelmisége*.”

A szárszói beszéd idézett politikai összegzése tehát már nem csupán a parasztságot érintette, ahogyan Erdei Ferenc társadalmelemző munkája is már átfogta erre az időre az egész magyar társadalmat, és pedig történeti folyamataival együtt. A makói közösségbe és ezzel a parasztságba gyökerezett ember, tudós és politikus már az egész ország társadalmi méreteiben gondolkodott, és képes volt megérteni, más, a társadalom átalakításában ugyancsak jelentős szerepet vállalható réteg, az értelmiség történeti mélységű problémáit is.

A két világháború magyar társadalmát elemző írásainak ugyanis egyik legfontosabb vonulata a magyar értelmiség — a középosztály — jellemzése, amelynek megállapításait egyébként azóta is inkább csak kiegészíteni, mintsem módosítani lehetett. Ennek a jellemzésnek az alapja a magyar társadalom fejlődéséről, a történeti úri és paraszti formák közé való merevedésről adott elemzés. Ez a „merevedés”, amely természetesen maga is történeti képződményként jött létre, a magyar polgári fejlődés jelentős akadályozójává vált, egyebek között az igazi polgári értelmiség kibontakozásának is. Joggal idézi Erdei Ferenc Ady Endrét, aki szerint „ná-lunk szétszórt, gerinctelen, urizáló hajlamú polgárság termett”. Ez a megállapítás igaz a korabeli magyar értelmiségre általában is, tehát akkor is, ha elfogadnánk Erdei Ferenc megkülönböztetését az „úri” középosztály és a „polgári” középosztály között. Eredetre, bizonyos foglalkozási ágakban való elhelyezkedésre nézve kétségtelenül voltak ilyen különbségek, de ezek aligha választották ketté a középosztályt. Kétségtelen az is, hogy Erdei alapvető megkülönböztetésének a történeti és a polgári társadalom kettősségének is van alapja. A kettő mégis együtt alakult — és pedig az Erdei Ferenc által „történeti”-nek nevezett társadalom viszonyaiban és folyamataiban fejlődött ki a „polgári társadalom” is, eleve magán hordva így az előbbi hatását, sajátosságait. Az úri középosztályi „társadalmi állapot” következményei — véleményem szerint — általánosan jelen voltak a két világháború közötti magyar értelmiségben (ha most az értelmiség kifejezést szélesebben alkalmazzuk, és pedig a speciális szellemi szakismerettel rendelkező foglalkozásúakra is). Sőt, egyes vonásaitól az „adaptációért” való küzdelemben még a „népi” értelmiségi rétegek sem tud-

tak teljesen szabadulni. Tekintettel a felszabadulás óta eltelt három évtizednyi idő történeti rövidségére, aligha hangozhat túlságosan merészen az a megállapítás sem, hogy ez a történeti jelenség bizonyos nyomokban még ma is kísért.

Amidőn tehát a szárszói előadás idézett részében Erdei Ferenc az értelmiség átalakulásának szükségességéről, úri középosztályi jellegzetességeinek megszüntéről és népi értelmiséggé való átformálódásáról ír, akkor itt elsősorban nem származásbeli átalakulásról, hanem a társadalomban elfoglalt helyéből fakadóan a *rétegismervek* (például életmód) és bizonyos fokig a *funkciók* átalakulásáról van szó. Erdei Ferenc felszabadulás utáni beszédvázlatai világosan jelzik, hogy mennyire foglalkoztatta ez a már a szárszói beszédben is jelzett probléma, „a magyar értelmiség nagy történelmi kérdése”. Vagy ahogyan egy előadástervezetben vázlatosan megjelölte: „kilépni történelmi burkából, úri középoszt(á)ly) és szakember értelmiségi réteg.”

Valóban a magyar szocialista társadalom építésének jelenségeiben, ismert fordulataiban, nem jelentéktelen tényezőként hatottak közre egyebek között éppen azok, amelyekre a szárszói előadás hívta fel a figyelmet: milyen erővé és tényezővé fejlődött a parasztság, milyen és mennyi „történelmi tőkét” vihetett be a parasztság ebbe az építésbe, végül milyen szerephez jutott a szakember értelmiség. Ez utóbbit azonban ebben a történeti szerepben nem szabad egységes réteggént felfognunk, a szakember-értelmiség funkcionálisan is differenciálódott. A szocialista társadalom építése során különböző rétegek arányai és szaktudásuk felhasználásának alakulása különböző volt. (A szocialista építés első időszakában például jelentős szerephez jutott a műszaki szaktudás, míg például a jogászai szaktudás háttérbe szorult, sőt nem kis mértékben „kvázi” szakismeret helyettesítette.) A különböző szakismeretet hordozó rétegek szerepe, vagy éppen a tényleges szakismeret és „kvázi” szakismeret arányának alakulása nyomot hagyott társadalmunk építésének jelenségein, sikereiben és hiányosságaiban egyaránt.

Nem véletlen tehát, hogy Erdei Ferenc figyelme a felszabadulás utáni időszakban — a parasztság mellett, amely mindig érdeklődése középpontjában állott — éppen e szakemberértelmiség fejlődése, társadalmi helyének, funkcióinak problémái felé fordult. Ezt jelzik nem csupán a „történelmi sorsfordulót” közvetlenül követő írásai, előadásai, nem is csak egyes szakemberrétegek problémáival, különösen az agrárértelmiség vagy szélesebben a vidéki értelmiség kérdéseivel foglalkozó tanulmányai, hanem a „Város és vidéke” jó néhány kérdésfeltevése, nemkülönben a szakszerűség és a demokrácia összefüggéseiről és feszültségeiről írt tanulmányai is.

E lehetséges feszültségek politikai, szociológiai vonatkozásairól ez írás korlátaiból adódóan most nem szólhatunk. Emlékeztet, hogy e kérdés éppen Erdei Ferenc tanulmányát követően országos méretű vitát váltott ki, és pedig a szocialista demokrácia kibontakozásának feltételeivel együttesen megközelítve. Figyelemreméltó azonban, hogy Erdei Ferenc életének utolsó évtizedében keletkezett egyes írásaiban az „úri” középosztályi vonás egyikének-másikának, „kísértését” is észlelte (Ő konkrétan az agrár-szakemberekre vonatkozóan írt erről). És valóban vannak annak jelei, hogy a szélesebb értelemben vett vezetői és értelmiségi rétegek a származási kötelekek megszakadása ellenére sem mentesek még mindig az úri középosztályi helyzet következményeitől (amelyek közül nem egy a maga korában is csak „visszfény” volt). Az úri középosztályi állapot és a szakember-értelmiségi képzettség viszonyában a két világháború között — nem függetlenül a hatalmi szférában való elhelyezkedéstől sem — az „úri” jelleg dominált. A felszabadulás utáni szakemberrétegekben az értelmiségi elem kétségtelenül dominánsnak tűnik, az „úriság” még meglevő maradványait — hiszen történelmünk árnyékát nem ugorhatjuk át, és ezt Erdei Ferenc tudta a legjobban, és ismerte el következményeit éppen a türelemben rejlő bölcsességgel — sokféle tényező erősítheti, gyengítheti, amelyek elemzésére itt nincs mód, de amelyek összefüggéseit egyszer fel kell tárni, hiszen valóságunk része, amelyet hamarabb hittünk eltűntnek, mint ahogyan ténylegesen eltűnően van.

Két esztendővel ezelőtt — a Délmagyarország egyik számában — megkísérelve

Erdei Ferencnek, mint szociológusnak alakját felvillantani, hivatkoztam egy rádió-beszélgetésre, amelyben ő Leninhez, Adyhoz és Bartókhoz való viszonyát elemezte. Bartókról szólva a következőket mondotta: „Ő... a kilátások sejtetője. Ő az ősit, és a modernet, a paraszti és az urbánus világot fogta valahogy szintézisbe... Megmutatta, hogy valahol itt kell megfelelni a korral, a történelemmel haladó emberiség sorsának a nyitját... Meggyőződésem, hogy Bartók génusza perspektíva, kiút, a sors föloldásának lehetősége a harmadik világ számára is. Bartók az egész fejlődésben elmaradt világ számára érvényes.”

Miért csengenek vissza most elsősorban Bartókról mondott szavai, amidőn pedig Erdei Ferenc, éppen őt érezte a három génusz közül a „legtávolabbinak”? Távrolról sem olyan instruktívnak a szociológiában és politikában, mint Lenint, vagy nem olyan közeli „családtagnak”, mint Adyt.

Talán azért, vagy azért is, mert ahogyan Bartókról vallott, abban saját magatartásának — emberi, tudósi és politikai magatartásának — kifejezését látom. Olyan szociológusi magatartást is, aminek időszerűsége még nem múlt el, társadalmunk szocialista fejlődésének három évtizedével, ahogyan társadalmunk történetileg kialakult sajátosságait sem tekinthetjük még meghaladottnak. Az a kor és társadalom, amelyben Erdei Ferenc szociológiai és politikusi alkata kialakult, illúziókat is kínálva nem egy esetben hamis alternatívákat állított a társadalmat nem csupán megérteni, hanem alakítani is kívánó, gondolkodó emberek elé. Ezek az alternatívák éppen úgy hamisak voltak, amidőn az akkori magyar társadalom mélyére szorult parasztságot, a falusi társadalmat idealizálták, mint amidőn a hazai valóságtól elszakadva, valamiféle elvont mintához igazodva, tehát ismét csak illúziókat táplálva keresték a gondolat és cselekvés útját. Egyáltalában nem állíthatjuk azonban — legalábbis a társadalomtudományunkat és köztük a szociológiát tekintve —, hogy társadalmunk „fejlődésben elmaradt” szakaszából kilépve, ma már nem találkozunk ilyen hamis alternatívákkal; hogy ne lennének egyrésztől provinciális szemléletű, másrésztől valóságunkat valahonnan világszintről, ne mondjam kozmopolita szemzőből néző, és valóságunktól elvonatkoztatott minta szerint is kezelő társadalomkutatók, gondolkodók, akik „vigyázó” vagy inkább vágyakozó szemüket ma is a nyugati tudományos világra vetik elsősorban. A szocialista társadalom építésével ugyan nagyrészt megoldottuk fejlődésben való történeti visszamaradottságunk leg súlyosabb következményeit. De éppen a visszamaradottság tényéből és történeti összefüggéseiből, máig nyúló hatásából adódik, hogy társadalomtudományban, és természetesen a szociológiában is vannak még, akik a „csúnyácska haza” kifejezésből csak az egyik vagy a másik szót látják, és nem értik a kettőből fakadó, ragaszkodó jobbítani akarás értelmét.

Erdei Ferenc mint szociológus és mint politikus egyaránt azt valósította meg, ami őt Bartók Bélában vonzotta, és amiért Bartók munkásságát, művészetét, gondolati szintézisét ma is érvényesnek tartotta.

Ebből az alapmagatartásból következett azután az a szemlélet is, amellyel mint szociológus és politikus is a két világháború közötti magyar társadalmat megközelítette, de amely felszabadulás utáni munkásságában is vezérelte.

JEGYZETEK

1. Erdei Sándor: Utószó — Erdei Ferenc: Művekkel élő társadalom. Bp. 1978. 290. old.
2. Ld. Erdei Ferenc: A magyar társadalomról. Megjelenik az Akadémiai Kiadó Erdei Ferenc Összegyűjtött Művei sorozatában.
3. Szabó István: Jobbágyok — Parasztok. Budapest, 1976. 42. old.
4. Uo. 44. old.